

УДК 364.2

*Коленіченко Т. І.,
к. пед. н.,
доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівського національного
технологічного університету*

ВПЛИВ АДАПТАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ НА ПРОЦЕС ПРИСТОСУВАННЯ ЛЮДИНИ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано дефініцію “адаптаційні механізми” в контексті проблеми пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища; визначено основні адаптаційні механізми, які впливають на процес пристосування людини похилого віку до нового соціального середовища: діяльність, спілкування та самосвідомість особистості; обґрунтовано особливості впливу адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Ключові слова: *адаптаційний механізм, пристосування людини похилого віку, нове середовище життєдіяльності, людина похилого віку.*

В статье проанализировано дефиницию “адаптационный механизм” в контексте проблемы приспособления человека пожилого возраста к условиям новой социальной среды; выделены основные адаптационные механизмы, которые влияют на процесс приспособления человека пожилого возраста к условиям новой социальной среды: деятельность, общение, самосознание личности; доказано особенности влияния адаптационных механизмов на процесс приспособления человека пожилого возраста к условиям новой социальной среды.

Ключевые слова: адаптационный механизм, приспособление людей пожилого возраста, новая среда жизнедеятельности, человек пожилого возраста.

The definitions 'mechanism' and 'adaptation mechanisms' have been analyzed in the article in a sense of a problem of the elderly people adaptation to conditions of a new social environment; the main adaptation mechanisms which influence on the process of the elderly people adaptation to conditions of a new social environment: activity, communication and consciousness of a person have been defined; the peculiarities of the influence of the adaptation mechanisms on the process of the elderly people adaptation to conditions of a new social environment have been proved.

Keywords: adaptation mechanisms, adaptation of the elderly people, of a new social environment, an elderly person.

На сучасному етапі розвитку науки соціальна педагогіка характеризується появою багатьох праць, у яких учені досліджують і виявляють особливості соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. Одним із важливих напрямів таких теоретичних досліджень є вивчення проблем людей похилого віку. Зокрема, приділяється увага технологіям роботи з даною віковою групою, досліджується процес навчання людей похилого віку, аналізується соціальний аспект зазначеної групи населення, вивчаються ціннісні орієнтації літніх людей. Усі ці наукові доробки є теоретичним внеском у дослідження проблеми людей похилого віку.

На ґрунті глибокого переосмислення всіх наявних концепцій та ідей, усебічного вивчення особливостей роботи з людьми похилого віку ми дійшли висновку, що серед тих питань, що залишаються недостатньо розробленими, знаходиться й питання впливу адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища, що й визначає *актуальність* даної теми.

Людина похилого віку є предметом вивчення науковців із різних галузей науки, зокрема, геронтології, психології, медицини, педагогіки, соціальної роботи. Предмет їх дослідження нерозривно пов'язаний із предметом тієї галузі науки, в якій вони працюють. Отже, психологи Г. С. Абрамова, М. Д. Александрова, Л. І. Анциферова та ін. досліджують психологічні особливості даної категорії населення; медико-соціальні проблеми, які виникають у людей похилого віку при вступі

до закладів соціального обслуговування, досліджували Ю. С. Авербух, І. Н. Веселкова, О. В. Землянова; проблеми соціальної та психологічної геронтології стали предметом уваги М. Д. Александрової, В. Альперович.

Основна *мета статті* – проаналізувати дефініцію “адаптаційний механізм” та обґрунтувати вплив адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища. *Завдання*, які ми ставили перед написанням статті:

1. Проаналізувати дефініцію “адаптаційний механізм” у контексті проблеми пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

2. Розкрити вплив адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Дослідження проблеми впливу адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища, на наше переконання, варто розпочати з аналізу дефініції “механізми адаптації”. Тлумачний словник С. І. Ожегова поняття “механізми адаптації” тлумачить як “повторювальні дії, моделі поведінки особистості, які вона застосовує в новому соціальному середовищі для вирішення проблемних ситуацій, що виникають у результаті пристосувальних дій” [7, с. 354]. У нашому випадку наявність адаптаційних механізмів у людини похилого віку впливатиме на адаптаційний процес і на успішність подолання проблемних ситуацій в умовах нового середовища життєдіяльності.

Варто зазначити, що під новим соціальним середовищем ми розуміємо заклад соціального обслуговування – геріатричний пансіонат. Коли людина похилого віку приймає рішення про переїзд до геріатричного пансіонату, то відбувається зміна середовища життєдіяльності, тому предметом нашого дослідження виступає те, як людина похилого віку зможе запустити вироблені в неї протягом життя адаптаційні механізми, які безпосередньо впливають на ефективність пристосувального (адаптаційного) процесу до нових умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті.

Важливо враховувати, що процес адаптації з використанням специфічних адаптаційних механізмів призводить до зміни психічного стану індивіда, який був йому властивий до початку адаптації. Індивід, у нашому випадку людина похилого віку, у процесі соціально-психологічної адаптації переживає певний психічний стан, який характеризується динамічністю, швидкою мінливістю. Після завершення

адаптаційного процесу початковий психічний стан або зникає зовсім, або значною мірою змінюється.

Дослідники соціально-психологічної адаптації вважають, що адаптація людини похилого віку до нового соціального середовища здійснюється не за допомогою окремих механізмів, а цілих їх комплексів, які знаходять своє відображення в структурі особистості [3; 4].

І. О. Милославова зазначає, що соціально-психологічні механізми різних форм адаптації виділяються за критерієм активність-пасивність: пристосування та пристосованість дозволяють розглянути комфортні реакції, наслідування, зараження, навіювання, умовляння [3].

У словнику-довіднику з психології Р. С. Немов дає класифікацію психологічних механізмів: ідентифікація (ототожнення індивіда з певною групою), наслідування (свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки інших людей), навіювання (процес неусвідомлюваного відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психічних станів тих людей, з якими спілкується індивід), соціальна фасилітація (“полегшення”) – стимулюючий вплив поведінки одних людей на діяльність інших, комфортність (усвідомлення особистістю розбіжностей у поглядах з оточуючими та зовнішня узгодженість з нею, яка реалізується через поведінку особистості), ідентифікація (дозволяє засвоїти різні форми стосунків, норм, стилів поведінки) [4].

Н. Смелзер психологічними механізмами вважає такі: імітація (усвідомлення прагнення копіювати поведінку інших людей), ідентифікація, сором (переживання ганьби, причиною якої є реакції інших людей), відчуття провини (переживання ганьби, пов’язаної з покаранням самого себе) [6].

Названі класифікації механізмів процесу адаптації доводять, що серед вчених немає єдиного погляду щодо принципів класифікації. Нами здійснена спроба узагальнити матеріал, враховуючи особливості літніх людей й виокремлюючи механізми найбільш характерні для літніх людей, які мешкають у геріатричному пансіонаті. Ми погоджуємося з поглядами І. О. Милославової, яка у своїй дисертаційній роботі “Поняття та структура соціальної адаптації” зазначає, що в основі розуміння механізмів соціальної адаптації лежить активна діяльність, під якою автор розуміє потребу в перетворенні соціальної сутності людини та її реалізації в новій соціальній діяльності, спілкуванні, самосвідомості [3]. Вважаємо, що саме в цих механізмах зміни внутрішнього світу особистості відбувається розкриття її потаємних можливостей, які дозволяють повноцінно включитися в процес соціальної адаптації.

Отже, можна стверджувати, що в основі пристосування літньої людини до умов нового соціального середовища лежать такі *механізми*, які є відображенням багатогранності соціальних процесів у геріатричному пансіонаті, та які визначають особливість адаптаційного процесу:

- *діяльність* – в основі цього механізму лежать такі його складники, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінну включеність, активне пристосування особистості до нового соціального середовища. Сам механізм адаптації та соціальної діяльності має свої специфічні етапи та може розглядатися у вигляді схеми: потреба особистості – потреби–мотиви прийняття рішення – реалізація та підсумовування висновків – її оцінка. Завдання соціального працівника полягає в тому, що в разі невдачі знайти найменш ефективний бік у цьому механізмі та внести необхідні поправки;

- *спілкування* – літня людина знаходиться в такому середовищі, де обмежене коло спілкування, і тому потреба у спілкуванні є важливою для мешканців соціальних закладів. Метою даного механізму є розширення кола засвоєння соціальних цінностей при активній взаємодії з іншими індивідами. Спілкування в умовах геріатричного пансіонату виступає не тільки видом діяльності окремої людини, але й певною взаємодією соціального працівника зі своїми клієнтами, яку необхідно розширювати в системі соціальної практики;

- *самосвідомість особистості* – завдяки даному механізмові відбувається формування та усвідомлення своєї соціальної приналежності до соціального середовища, в якому перебуває літня людина, та своєї ролі в ньому. Саме тут функції соціального працівника є соціально-педагогічними, мета яких – формування в людини норм соціальної поведінки, навичок ефективного спілкування, установок, рис характеру та їх комплексів, котрі сприяють адаптивності.

Досліджуючи проблему впливу адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища, науковці виділяють механізм переадаптації, який передує механізмові адаптації. До цього механізму входять механізми регуляції та компенсації, сутність їх полягає в тому, що, змінюючи умови життєдіяльності, літня людина відчуває психологічний дискомфорт, який знаходить своє відображення на моделях поведінки літньої людини в умовах нового середовища. Від людини похилого віку вимагаються нові реакції на нове середовище життєдіяльності, що й зумовлює літню людину до включення механізмів регуляції та компенсації. Використання цих механізмів призведе до організації

нового рівня психічної діяльності, яка відповідатиме умовам нового середовища життєдіяльності [4, с. 86]. Такий механізм переадаптації нами розглядається як:

- процес переходу від звичної, усталеної психічної адаптації в звичних умовах життєдіяльності до сталої адаптації в новому соціальному середовищі – геріатричному пансіонаті;
- результат цього процесу – адаптація суб'єкта до нових умов життєдіяльності.

Формування в літньої людини нових форм поведінки, які відповідатимуть вимогам середовища, сприятиме успішному входженню в нове соціальне середовище.

Адаптацію людини похилого віку до умов нового соціального середовища ми можемо розглядати у вигляді цілісної функціонуючої системи механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Одночасно це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування та взаємодія з чинним соціальним середовищем.

А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко до соціально-адаптаційних механізмів відносять:

- незахисні адаптаційні комплекси, які використовуються в різних проблемних ситуаціях;
- захисні адаптаційні комплекси, механізми, що входять до їх складу, є стійкими утвореннями;
- змішані комплекси, до складу яких входять захисні та незахисні адаптаційні механізми [2]. Ці комплекси можуть мати адекватний і неадекватний характер. Прояв неадекватних психологічних установок залежить від індивідуальних особливостей літньої людини, що робить неможливим повноцінну адаптацію.

Отже, *ми дійшли висновку*, що урахування соціальними працівниками, які працюють у геріатричних пансіонатах, особливостей впливу адаптаційних механізмів на процес пристосування людини похилого віку до умов нового соціального середовища, етапів входження суб'єкта в нове соціальне середовище уможливить когитування своєї професійної діяльності таким чином, щоб уникнути в новому соціальному середовищі стану дезадаптації мешканців пансіонату та досягнути стану адаптованості.

Окреслені вище проблеми людей похилого віку, які змінюють умови життєдіяльності, є актуальним для України, особливо за умов

сучасних демографічних і соціально-економічних негараздів. Зважаючи на це, вивчення досвіду європейських країн у підтримці та наданні соціальної допомоги людям похилого віку є важливим з огляду на посилення педагогічної складової у процесі адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності, що є *перспективами подальших досліджень*.

Література:

1. *Агеев В. С.* Стереотипизация как механизм социального восприятия / В. С. Агеев // *Общение и оптимизация совместной деятельности*. – М., 1987. – С. 177–188.

2. *Кавалеров А. І.* Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт, 2005. – 112 с.

3. *Милославова И. А.* Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени к. ф. н. спец. : 09.00.11 “Социальная философия” / И. А. Милославова. – Ленинград, 1974. – 24 с.

4. *Рабочая книга практического психолога: технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом ; ред. колл. Э. О. Шаманская, А. Я. Истомина, Г. Н. Калашников.* – М. : Издательский дом “Красная площадь”, 1996. – 400 с.: илл.

5. *Роджерс Карл Р.* Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / Карл Р. Роджерс ; пер. с англ. О. Кондратова, Р. Кучкарова. – М. : Апрель Пресс, 1999. – 464 с.

6. *Смелзер Ней* Социология : учеб. пособ. для студ. вузов / Н. Смелзер пер с англ. ; науч. ред. В. А. Ядов. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

7. *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений.* – Изд. 4-е, дополн. / авт.-укл. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская академия наук ; Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.

8. *Шахматов Н. Ф.* Психическое старение : счастливое и болезненное / Н. Ф. Шахматов. – М. : Медицина, 1966. – 304 с.

9. *Шибутани Т.* Социальная психология / Тамотсу Шибутани ; сокр пер. с нем. В. Б. Ольшанского. – М. : Прогресс, 1969. – 536 с.

10. *Шпак Л. Л.* Социокультурная адаптация в советском обществе. Философско-социологические проблемы / Л. Л. Шпак. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1991. – 232 с.